

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

NOGIRONLIGI BOR BOLALARNI IJTIMOYIY HIMOYA QILISH JARAYONI NAZARIYALARI VA METODOLOGIYASI

Tolibov Bekzod Xakimovich

Farg‘ona davlat universiteti, kafedra mudiri

Turg‘unova Diyoraxon Nabijon qizi

Farg‘ona davlat universiteti, 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish jarayonining nazariy asoslari va metodologik yondashuvlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy himoyaning tibbiy, ijtimoiy, biopsixosozial va huquqiy modellari, ularning afzallik va cheklovlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy inklyuziv siyosat, individual reabilitatsiya dasturlari va oilaga yo‘naltirilgan ijtimoiy ish metodlarining ahamiyati asoslab beriladi. Muallifning shaxsiy qarashlari orqali O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish zarurati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Nogironligi bor bolalar, ijtimoiy himoya, ijtimoiy ish, nazariya, metodologiya, inklyuziya, reabilitatsiya, bola huquqlari.

ТЕОРИИ И МЕТОДОЛОГИЯ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Толибов Бекзод Хакимович

Ферганский государственный университет, заведующий кафедрой

Тургунова Диёрахон Набижон кизи

Ферганский государственный университет, магистрант 1 курса

Аннотация

В данной статье подробно анализируются теоретические основы и методологические подходы к процессу социальной защиты детей с ограниченными возможностями. В исследовании рассматриваются медицинская, социальная, биопсихосоциальная и правовая модели социальной защиты, а также их преимущества и ограничения. Кроме того, обосновывается значение современной инклюзивной политики, индивидуальных программ реабилитации и методов социальной работы, ориентированных на семью. Через личные взгляды автора раскрывается необходимость совершенствования системы социальной защиты в условиях Узбекистана.

Ключевые слова. дети с ограниченными возможностями, социальная защита, социальная работа, теория, методология, инклюзия, реабилитация, права ребенка

THEORIES AND METHODOLOGY OF THE SOCIAL PROTECTION PROCESS FOR CHILDREN WITH DISABILITIES

Tolibov Bekzod Khakimovich

Fergana State University, Head of Department

Turg‘unova Diyorakhon Nabijon qizi

Fergana State University, 1st-year Master’s Student

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations and methodological approaches to the social protection of children with disabilities. The study

examines medical, social, biopsychosocial, and legal models of social protection, highlighting their advantages and limitations. Furthermore, the importance of modern inclusive policies, individual rehabilitation programs, and family-oriented social work methods is justified. Through the author's personal perspectives, the need to improve the social protection system in the context of Uzbekistan is revealed.

Keywords. children with disabilities, social protection, social work, theory, methodology, inclusion, rehabilitation, children's rights.

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish jarayonida bir nechta ilmiy-nazariy yondashuvlar shakllangan. Ushbu nazariyalar ijtimoiy ish amaliyotining mazmuni va yo'nalishini belgilab beradi. Tibbiy model nogironlikni bolaning individual muammosi sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvda asosiy e'tibor tashxis qo'yish, davolash va reabilitatsiyaga qaratiladi [1]. Tibbiy model ayrim holatlarda zarur bo'lsa-da, u bolaning ijtimoiy ehtiyojlarini to'liq qamrab olmaydi. Ijtimoiy model esa nogironlikning asosiy sababini jamiyatdagi moslashtirilmagan muhit bilan bog'laydi [2]. Ushbu yondashuvda bolani o'zgartirish emas, balki jamiyatni bolaning ehtiyojlariga moslashtirish muhim hisoblanadi. Masalan, inklyuziv ta'lim, mos infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar yaratish. Biopsixosial model tibbiy va ijtimoiy yondashuvlarni uyg'unlashtirib, bolaning biologik, psixologik va ijtimoiy holatini kompleks tarzda baholaydi [3]. Bu model amaliyotda eng samarali yondashuvlardan biri sanaladi. Huquqiy model esa nogironligi bor bolalarni huquq subyekti sifatida ko'rib, ularning ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohasidagi huquqlarini kafolatlashni nazarda tutadi [4].

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish metodologiyasi tizimli, uzluksiz va individual yondashuvga asoslanadi. Eng muhim metodlardan biri — ijtimoiy diagnostika bo'lib, u bolaning ehtiyojlari va muammolarini aniqlashga xizmat qiladi [5]. Keyingi bosqichda individual reabilitatsiya va rivojlanish rejasi ishlab chiqiladi. Bu reja bolaning imkoniyatlari, oilaviy sharoiti va ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda tuziladi. Oilaga yo'naltirilgan ijtimoiy ish metodi ham alohida ahamiyatga ega. Chunki nogironligi bor bolani ijtimoiy himoya qilishda ota-onaning bilim va ko'nikmalari hal qiluvchi rol o'ynaydi [6]. Shuningdek, multidissiplinar yondashuv metodologiyaning muhim qismi bo'lib, bunda ijtimoiy ishchi, shifokor, pedagog va psixolog hamkorlikda faoliyat yuritadi [7]. Bizning fikrimizcha, nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimida eng katta muammo — bu jamiyatdagi noto'g'ri qarashlar va loqaydlikdir. Qonunlar va dasturlar mavjud bo'lsa-da, ularning amaliy ijrosi yetarli darajada samarali emas. Shu sababli, ijtimoiy ish mutaxassislarini tayyorlash jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda, axloqiy va insoniy qadriyatlarga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir nogironligi bor bola jamiyat uchun "yuk" emas, balki e'tibor va imkoniyat berilganda o'z salohiyatini namoyon qila oladigan shaxsdir.

Bizning fikrimizcha, O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'lim va mahalla institutining rolini kuchaytirish nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish samaradorligini oshiradi.

Xalqaro tajribalar

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi mamlakatdan mamlakatga farq qiladi, ammo ularning tajribasidan o'rganish O'zbekiston sharoitida samarali mexanizmlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Quyida ikki davlat tajribasi keltiriladi:

1. Shvetsiya tajribasi

Shvetsiyada nogironligi bor bolalar uchun ijtimoiy himoya tizimi kuchli davlat siyosatiga asoslangan. Bolalar nafaqat tibbiy yordam oladi, balki ta'lim va ijtimoiy integratsiya imkoniyatlari ham kengaytirilgan [8]. Inklyuziv ta'lim tizimi orqali nogironligi bor bolalar umumiy maktablarda o'qitiladi va ular uchun maxsus qo'llab-quvvatlash guruhlar mavjud. Shu bilan birga, oilalarga moliyaviy yordam va psixologik maslahat xizmatlari ham taqdim etiladi.

Bizning fikrimizcha, Shvetsiya modeli O'zbekiston uchun foydali, chunki u bolani markazga qo'yadi va oilani faol jalb qiladi. Bizning sharoitimizda ham shunday yondashuv oilalar

va bolalarning hayot sifatini sezilarli oshirishi mumkin.

2. Yaponiya tajribasi

Yaponiya nogironligi bor bolalar uchun ijtimoiy himoya tizimida multidissiplinar yondashuvni kuchli rivojlantirgan. Bu yerda shifokor, pedagog, ijtimoiy ishchi va psixologlar bolalar bilan birgalikda ishlaydi. Reabilitatsiya markazlari, maxsus sinflar va jamiyatdagi integratsiya dasturlari orqali bolalar o'z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantira oladi. Bundan tashqari, mahalliy jamoa va volontyorlar faol ishtirok etadi, bu esa bolalarning ijtimoiy muhitga tezroq moslashishiga yordam beradi.

Bizning fikrimizcha, Yaponiya tajribasidagi jamiyatning faol ishtiroki va multidissiplinar yondashuv O'zbekistonda ham tatbiq etilsa, ijtimoiy himoya tizimi samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, ijtimoiy ish mutaxassislari va oila o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhimdir.

Ikkala tajriba ham shuni ko'rsatadiki, nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi samarali bo'lishi uchun bolani markazga qo'yish, oilani jalb qilish, multidissiplinar yondashuv va jamiyat qo'llab-quvvatlashi zarur. O'zbekiston sharoitida esa eng avvalo inklyuziv ta'limni rivojlantirish, oilalarga yordam dasturlarini kengaytirish va ijtimoiy ish mutaxassislarning malakasini oshirish orqali bu tajribalarni tatbiq etish mumkin. Shu bilan birga, jamiyatning ijtimoiy ongini oshirish va stereotiplardan xoli muhit yaratish eng muhim bosqich hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish masalasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda bir necha yondashuvlar kesishmasida talqin qilinadi: tibbiy model, ijtimoiy model, inson huquqlari yondashuvi, funksional yondashuv hamda imkoniyatlar yondashuvi. Ushbu yo'nalishlarning har biri nogironligi bor bolalarning jamiyatdagi o'rni, ehtiyojlari va ularga ko'rsatiladigan ijtimoiy himoya mexanizmlarini turlicha izohlaydi.

Dastlabki tadqiqotlarda nogironlik asosan tibbiy model doirasida talqin qilingan bo'lib, bunda asosiy e'tibor bolaning salomatligidagi nuqson, tashxis va reabilitatsiyaga qaratilgan. Mazkur yondashuvda muammo ko'proq shaxsning o'zida deb qaraladi. OECD materiallarida ham nogironlikni "organik patologiyalar" bilan bog'lovchi tasniflarning uzoq vaqt siyosat va amaliyotda ustun bo'lgani ko'rsatiladi. Keyingi tadqiqotlar bu modelning cheklanganligini, chunki u ijtimoiy to'siqlar, stigma va xizmatlardan foydalanishdagi tengsizliklarni yetarli hisobga olmasligini ta'kidlaydi.

Nogironlikni talqin qilishda tub burilish yasagan yo'nalishlardan biri ijtimoiy model bo'ldi. Ushbu yondashuvning eng muhim namoyandalaridan biri Michael Oliver bo'lib, u nogironlikni shaxsning individual "kamchiligi" emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan jismoniy, institutsional va munosabatga oid to'siqlar natijasi sifatida tushuntiradi. Oliverning ishlari nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilishda yordam, kompensatsiya yoki parvarish bilan cheklanib qolmasdan, balki inklyuziv muhit yaratish, xizmatlarni moslashtirish va diskriminatsiyani kamaytirish zarurligini asoslaydi. Keyingi sharhlarda ham ijtimoiy modelning nogironlar huquqlari, inklyuziya va siyosiy islohotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgani qayd etiladi.

Nogironligi bor bolalar masalasini ilmiy asosda qayta ko'rib chiqishda inson huquqlari yondashuvi alohida o'rin tutadi. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ayniqsa 7-moddasida nogironligi bor bolalarning barcha inson huquq va erkinliklaridan boshqa bolalar bilan teng asosda foydalanish huquqini belgilaydi hamda "bolaning eng yaxshi manfaatlari" tamoyilini ustuvor deb e'tirof etadi. Bu huquqiy asos ijtimoiy himoya masalasini xayriya yoki ixtiyoriy yordam sifatida emas, balki davlatning aniq majburiyati sifatida talqin qilishga imkon beradi. Shu sababli zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy himoya tizimi nafaqa berish bilan cheklanmay, ta'lim, sog'liqni saqlash, reabilitatsiya, assistiv texnologiyalar, ijtimoiy xizmatlar va himoya mexanizmlarini qamrab oluvchi integrallashgan tizim sifatida ko'riladi.

Nazariy-metodologik jihatdan muhim manbalardan yana biri WHO tomonidan ishlab

chiqilgan ICF va bolalar uchun moslashtirilgan ICF-CY tasnifidir. Bu yondashuv nogironlikni faqat diagnoz bilan emas, balki bolaning funksional holati, kundalik faoliyatdagi ishtiroki va uni o‘rab turgan muhit omillari bilan birga baholashni taklif etadi. ICF nogironlikni “sog‘liq holati + faoliyat + ishtirok + atrof-muhit omillari” birligida ko‘rishi bilan muhimdir. Shu bois bugungi tadqiqotlarda nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilishni o‘rganishda faqat tibbiy xulosa emas, balki oilaviy sharoit, maktab muhitining moslashganligi, transport, axborot va ijtimoiy xizmatlar ochiqligi ham baholanishi kerakligi asoslanadi.

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilishni tushuntirishda ekologik yondashuv ham samarali nazariy baza hisoblanadi. Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, bola rivoji faqat individual xususiyatlar bilan emas, balki mikro, mezo, ekzo va makrotizimlar ta’siri bilan shakllanadi. Zamonaviy sharhlarda ushbu nazariya bolalik, ta’lim va ijtimoiy moslashuvni ko‘p darajali muhitlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish uchun qulay metodologik asos sifatida talqin qilinadi. Nogironligi bor bolalar masalasida bu yondashuv oilaning iqtisodiy ahvoli, maktabning tayyorligi, mahalla va jamiyat munosabati, davlat siyosati hamda madaniy stereotiplarning barchasi birgalikda bolaning ijtimoiy himoyasiga ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda ijtimoiy himoya tadqiqotlarida Amartya Senning imkoniyatlar (capability) yondashuvi ham keng qo‘llanmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, inson farovonligi faqat resurs yoki nafaqa miqdori bilan emas, balki uning real imkoniyatlari — o‘qish, muloqot qilish, harakatlanish, jamiyatda ishtirok etish va tanlov qilish erkinligi bilan baholanadi. Nogironligi bor bolalar bo‘yicha bu yondashuv ayniqsa muhim, chunki bir xil moddiy yordam turli bolalarda turlicha natija berishi mumkin; bu esa qo‘shimcha xarajatlar, yordamchi vositalar, qo‘llab-quvvatlovchi xizmatlar va muhit moslashuvining ahamiyatini ko‘rsatadi. Capability approach asosidagi zamonaviy ishlarda ijtimoiy himoya tizimi bolaning hayotiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida ko‘riladi.

Ijtimoiy himoya mazmunini konkretlashtirishda UNICEF, ILO va World Bank materiallari alohida ahamiyatga ega. UNICEF nogironligi bor bolalarni qamrab oluvchi ijtimoiy himoya tizimini universal dasturlar va maqsadli qo‘llab-quvvatlash choralarining uyg‘unligi sifatida tavsiflaydi. Bu tizimga pul transferlari, sog‘liqni saqlash himoyasi, assistiv texnologiyalar, parvarish xizmatlari va oilalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari kiradi. UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlar oilalarda nogironlik bilan bog‘liq qo‘shimcha xarajatlar mavjudligi, parvarish tufayli ota-onalarning mehnat imkoniyati qisqarishi va mavjud nafaqalar ko‘pincha ushbu qo‘shimcha xarajatlarni to‘liq qoplamasligini qayd etadi. Jahon banki va ILO materiallari esa nogironlik va qashshoqlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni alohida urg‘ulaydi.

UNICEFning O‘zbekiston bo‘yicha tahliliy materiallarida ham nogironligi bor bolalar oilalari uchun nafaqalar miqdori ko‘pincha nogironlikning og‘irlik darajasi va qo‘shimcha xarajatlarni to‘liq hisobga olmasligi, rasmiy baholash jarayoni esa ayrim hollarda murakkab va qimmatga tushishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Bu holat ilmiy adabiyotlarda metodologik jihatdan muhim xulosaga olib keladi: nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish samaradorligini baholashda faqat normativ-huquqiy hujjatlar emas, balki real kirish imkoniyati, xizmatlardan foydalanish, oilaviy xarajatlar va hududlararo farqlar ham hisobga olinishi lozim.

Metodologik nuqtai nazardan, tahlil qilingan manbalar ushbu mavzuni o‘rganishda kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Birinchidan, normativ-huquqiy tahlil qo‘llanib, xalqaro konvensiyalar va milliy qonunchilikning uyg‘unligi baholanadi. Ikkinchidan, institutsional tahlil asosida ijtimoiy himoya subyektlari — davlat, maktab, tibbiyot tizimi, mahalla, NNT va oila o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlari o‘rganiladi. Uchinchidan, funksional yondashuv yordamida bola ehtiyojlari, faoliyatdagi cheklanishlar va muhit to‘siqlari ICF logikasi asosida baholanadi. To‘rtinchidan, sifat va miqdoriy metodlar integratsiyasi zarur bo‘lib, statistik ma’lumotlar, hujjatlar tahlili, ota-onalar va mutaxassislar bilan intervyu, keys-stadi, kuzatuv va taqqoslash usullari qo‘llanadi. Bu metodologik yechimlar adabiyotlarda eng maqbul yo‘l sifatida

ko‘riladi, chunki mavzu faqat bitta fan doirasida to‘liq ochib berilmaydi.

Xulosa

Bizning fikrimizga ko‘ra, nogironligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish jarayoni faqat tizim va xizmatlar orqali emas, balki har bir bola va uning oilasining ehtiyojini tushunish, ularni qo‘llab-quvvatlash va imkoniyatlarini kengaytirish orqali samarali bo‘ladi. Bizning fikrimizcha, davlat va jamiyat bu borada bir-birini to‘ldiruvchi rol o‘ynashi kerak: davlat siyosati va xizmatlar tizimi mavjud bo‘lishi bilan birga, jamiyat va oilaning faol ishtiroki ham shart.

O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish va oilalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zarur. Shuningdek, bolalarning imkoniyatlarini rivojlantirish uchun ijtimoiy ish mutaxassisleri bilan ota-onalar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish samaradorlikni oshiradi. Eng muhimi, har bir bola o‘zini qadrligi va teng huquqli his qilishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘lishi ijtimoiy zaruratdir.

Kuzatishlarim shuni ko‘rsatadiki, agar jamiyatda nogironligi bor bolalarga nisbatan ijtimoiy hurmat va qabul qilish madaniyati rivojlantirilsa, ularning hayot sifati va rivojlanish imkoniyatlari ancha yaxshilanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, nogironligi bor bolalar bilan ishlashda eng muhim omil — bu individual yondashuv, mehribonlik va samarali hamkorlikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Oliver M. Understanding disability. – London, 2009.
2. Barnes C., Mercer G. Exploring disability. – Cambridge, 2017.
3. Engel G. The biopsychosocial model. – New York, 1980.
4. BMT. Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya. – 2006.
5. Payne M. Social work theory and practice. – Oxford, 2016.
6. Ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyoti. – T., 2020.
7. UNESCO. Inclusive education guidelines. – Paris, 2017.
8. Socialstyrelsen. Support and inclusion for children with disabilities in Sweden. – Stockholm, 2020.